

БЮДЖЕТ ТАШКИЛОТЛАРИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ ВА МАБЛАҒЛАРНИ МАҚСАДЛИ САРФЛАНИШИНИ ТАЪМИНЛОВЧИ ИНСТИТУЦИОНАЛ МЕХАНИЗМЛАР

Абдурахманов Кахрамон Абдумажитович

Тошкент давлат иқтисодиёт университети ҳузуридаги «Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг илмий асослари ва муаммолари» илмий-тадқиқот маркази

Аннотация. Мақолада бюджет ташкилотларини молиялаштириш ва маблағларни мақсадли сарфланишини таъминловчи институционал механизмлар ўрганилади. Иқтисодчи олимларнинг бюджетга оид тадқиқотлари ўрганилди, шунингдек, бюджет ташкилотлари ўз маблағларини бошқариш ва мақсадли сарфланишини таъминлашдаги муаммолар ва ечимлари кўриб чиқилиб, якунида хулосалар шакллантирилди.

Калит сўзлар: бюджет, молиялаштириш, маблағлар, мақсадли сарфлаш, институционал механизмлар

ФИНАНСИРОВАНИЕ БЮДЖЕТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ МЕХАНИЗМОВ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИХ ЦЕЛЕВОЕ РАСХОДОВАНИЕ СРЕДСТВ

Абдурахманов Кахрамон Абдумажитович

Научно-исследовательский центр «Научные основы и проблемы развития экономики Узбекистана» при Ташкентском государственном экономическом университете

Аннотация. В статье исследуется финансирование бюджетных организаций и организационные механизмы, обеспечивающие целевое расходование средств. Были изучены бюджетные исследования экономистов, а также проблемы и решения бюджетных организаций в управлении своими средствами и обеспечении целевого расходования средств, в конце сделаны выводы.

Ключевые слова: бюджет, финансирование, фонды, целевое расходование, институциональные механизмы.

FINANCING OF BUDGET ORGANIZATIONS AND INSTITUTIONAL MECHANISMS THAT ENSURE TARGETED SPENDING OF FUNDS

Abdurakhmanov Kahramon Abdumajitovich

Scientific research center "Scientific bases and problems of the development of the economy of Uzbekistan" under the Tashkent State University of Economics

Abstract. The article examines the financing of budgetary organizations and the institutional mechanisms that ensure targeted spending of funds. The budget studies of economists were studied, as well as the problems and solutions of budgetary organizations in managing their funds and ensuring targeted spending, and conclusions were drawn at the end.

Key words: budget, financing, funds, targeted spending, institutional mechanisms

Кириш.

Давлат молиясини бошқариш ҳар қандай жамиятнинг фаолияти ва фаровонлигида ҳал қилувчи роль ўйнайди. Давлат секторида бюджетлаштириш, молиялаштириш ва мақсадли харажатлар ижтимоий эҳтиёжларни қондириш ва давлат сиёсати мақсадларига эришиш учун молиявий ресурсларни тақсимлаш ва улардан фойдаланишни тартибга солувчи муҳим элементлардир.

Самарали бюджетлаштириш чекланган ресурсларнинг самарали ва адолатли тақсимланишини таъминлайди, мақсадли харажатлар эса давлат харажатларининг таъсирини максимал даражада ошириш учун муайян муаммоларни ёки мақсадли гуруҳларни ҳал қилишга қаратилган.

Давлат секторида бюджетлаштириш молиявий режалаштириш, ресурсларни бошқариш ва қарорлар қабул қилиш учун ҳал қилувчи восита бўлиб хизмат қилади. Бюджет тузиш жараёнида ҳукуматлар ўзларининг даромад манбаларини аниқлайдилар ва турли дастурлар, лойиҳалар ва давлат хизматларига маблағ ажратадилар. Бюджетлаштириш устуворликларни белгилаш ва шунга мос равишда ресурсларни тақсимлаш орқали давлат маблағларининг жамиятнинг энг долзарб эҳтиёжларини қондириш учун ишлатилишини таъминлайди. Бундан ташқари, у молиявий интизом ва шаффофликни таъминлаб, ҳукуматларга ўз фуқаролари олдидаги давлат пулларида фойдаланиш учун жавобгар бўлиш имконини беради.

Адабиётлар шарҳи.

Бир қанча муаллифлар турли таклифлар билдирган ва бюджет атамасини белгилаган; турли нуқтаи назарлардан, асосан, индивидуал нуқтаи назар ва тажрибалар бўйича. Асешемис (1997) бюджетни белгиланган мақсадга эришиш учун амалга ошириладиган режанинг молиявий ёки миқдорий ҳисоботи сифатида таърифлаган.

Браун ва Ховард (2002) фикрига кўра, бюджет - бу маълум бир даврдаги бошқарув сиёсатининг олдиндан белгиланган баёноти бўлиб, у ҳақиқатда эришилган натижа билан таққослаш учун стандартни таъминлайди.

Баерс ва Холмс (2000) ўз навбатида бюджетни маълум бир мақсадга эришиш учун ушбу даврда амалга оширилишидан олдин тайёрланган ва тасдиқланган молиявий ёки миқдорий ҳисобот сифатида белгилайдилар. Улар бизнеснинг келажакдаги фаолиятининг тўлиқ бюджети сотиш ва ишлаб чиқаришни мослаштиришни ўз ичига олади, деб ҳисоблашди. Бу эришиш мумкин бўлган мақсадларни ва амалга оширилиши керак бўлган ишларни режалаштириш ва бюджетлаштириш мақсадларида бизнес бўлинадиган кантерлар томонидан амалга ошириладиган харажатларни белгилашдир.

Чарлз (1997) фикрига кўра, бюджет ҳаракатлар режасининг миқдорий ифодаси ва мувофиқлаштириш ва амалга оширишга ёрдам беради. Бу шунинг кўрсатадигани, бюджетлар турли функцияларни бажариш учун мўлжалланган; режалаштириш, самарадорликни баҳолаш, фаолиятни мувофиқлаштириш, режаларни амалга ошириш, мулоқот қилиш, рағбатлантириш ва руҳсат бериш, шу билан натижага йўналтирилган бюджет тизимининг асосий элементини белгилаш.

Пандей (2002) бюджет - бу корхона фаолияти ва ресурслари ва келажакдаги маълум бир давр учун молиявий нуқтаи назардан ифодаланган кенг қамровли ва мувофиқлаштирилган режа эканлигини таъкидлайди. Унинг сўзларига кўра, бюджетнинг асосий элементлари куйидагилардан иборат бўлади:

- Бу ҳар томонлама ва мувофиқлаштирилган режадир.
- Молиявий кўринишда ифодаланади.
- Бу фирмалар фаолияти учун режадир.
- Бу маълум бир давр учун келажак режаси.

Копе (1994) бюджет атамасини молиявий шартларда ифодаланган кенг қамровли режа сифатида қарайди, унинг ёрдамида операцион дастур маълум вақт (одатда бир йил) учун амал қилади, шу жумладан дастурни ўз ичига олган хизматлар, тадбирлар ва лойиҳалар сметалари, натижада харажатлар талаби. ва уларни қўллаб-қувватлаш учун фойдаланиш мумкин бўлган ресурслар. Бироқ, Онуораҳ (2005) бюджетлаштириш бошқарув режасини миқдорий жиҳатдан ифодалайди, деган фикрга эга. Унинг сўзларига кўра, у шунингдек, ташкилий режаларни баҳолашга ёрдам беради ва шу билан бирга иккита муҳим бошқарув функциясини бажаради, хусусан:

- Келажакдаги комплекс ҳаракатлар режасини шакллантириш;
- Ҳақиқий натижани олдиндан белгиланган режа билан солиштиради, шунинг учун режалаштириш ва назорат қилиш (бошқарувнинг иккита асосий функцияси) ҳам бюджетлаштириш жараёнининг муҳим хусусиятлари ҳисобланади.

Люси (1988) фикрича, нутқ билан боғлиқ бўлган бюджет бу маблағларни тақсимлашнинг йиллик жараёни бўлиб, уни ташкилотларнинг узоқ муддатли мақсадларини босқичма-босқич

бажариш босқичлари сифатида кўриш керак. Шунга кўра, бюджетлаштириш жараёни ташкилотни корпоратив режада белгиланган узоқ муддатли мақсадларга йўналтиради.

Харажатларни кўриб чиқиш паст устувор ёки самарасиз харажатлардан харажатларни камайтириш ёки қайта йўналтириш имкониятларини аниқлаш учун мавжуд давлат харажатларини чуқур баҳолаш жараёнини назарда тутати (Вандиерендонск, 2014). Улар харажатларнинг ҳукумат сиёсатининг устувор йўналишларига мос келиши, белгиланган мақсадларга эришишда самарали бўлиши ва самарали тақсимланишини таъминлаш учун тизимли ёндашувни тақлиф қилади.

Харажатларни кўриб чиқиш давлат молиясини бошқаришнинг муҳим воситасидир. Улар янги устуворликларни молиялаштириш, пайдо бўлаётган харажатлар босимини бартараф этиш ёки қарзларни камайтириш учун ишлатилиши мумкин бўлган молиявий майдонни яратишга ёрдам беради. Улар, шунингдек, харажатлар сифатини ва фискал натижаларни яхшилашга ёрдам бериши мумкин. Бюджетни режалаштириш учун ажралмас восита сифатида фойдаланилганда, улар бюджет қарорлари дастур ижроси билан боғлиқ бўлишини ва харажатлар ҳукумат ва унинг фуқароларининг ўзгарувчан устуворликларига мос келишини таъминлашга ёрдам беради. Мисол учун, улар, айниқса, ўрта муддатли бюджет тузилмаларида давом этаётган харажатлар учун асосий кўрсаткичларни кўриб чиқишда фойдалидир, акс ҳолда улар янги харажатлар қарорларига қараганда камроқ текширилади (Харрис ва бошқалар, 2013).

Бюджет тушунчаси бўйича юқоридаги тақлифларни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, улар турли хил талқинларга эга бўлсада, уларнинг барчаси умумий элементга эга. Оддийроқ қилиб айтганда, бюджет ташкилотлар ўз молиясини бошқариш ва келажакни режалаштириш учун тузадиган йўл харитасига ўхшайди. У маълум бир давр мобайнида кутилаётган даромад ва харажатларни ҳисоблаб, аниқ йўналишни белгилайди. Бюджетлаштириш ноаниқликни камайтириш ва турли сценарийларга тайёргарлик кўриш учун назорат қилинадиган ва бошқарилмайдиган омилларни ҳисобга олган ҳолда пухта режалаштиришни ўз ичига олади.

Таҳқиқот методологияси.

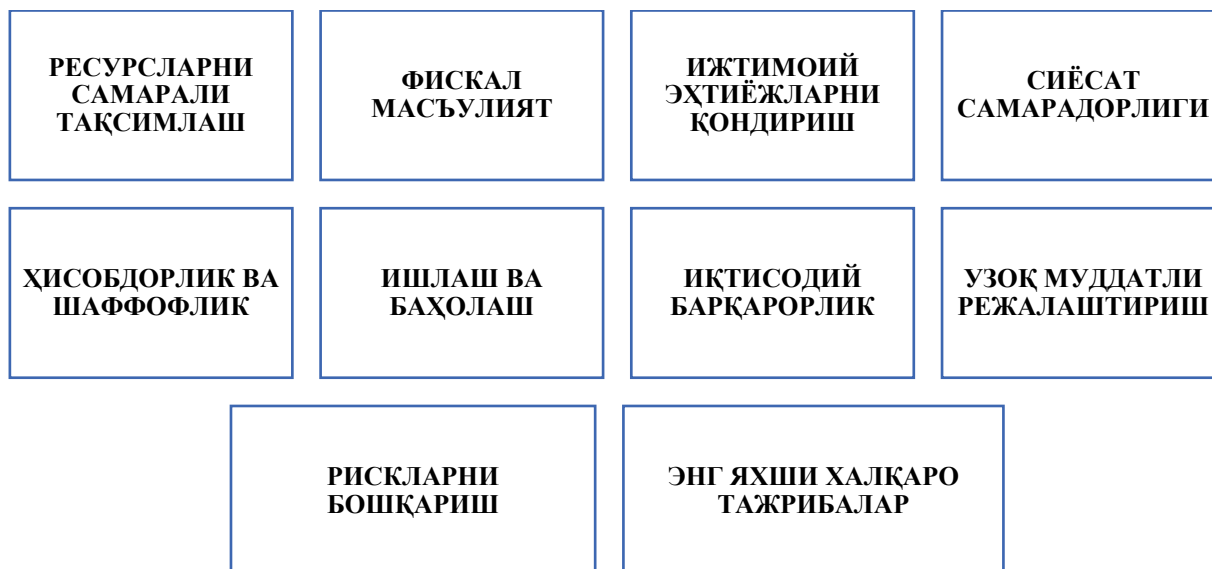
Мақолада анализ, синтез, индукция, дедукция ва илмий мушоҳада усуллари кенг қўлланилиб, ушбу усуллар воситасида таҳлилий амаллар бажарилган ҳамда хулоса ва тақлифлар шакллантирилган.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Бюджетлаштириш, молиялаштириш ва мақсадли харажатлар давлат молиясини бошқаришнинг асосини ташкил этувчи ўзаро боғланган компонентлардир. Уларнинг самарали амалга оширилиши барқарор иқтисодий ўсишга эришиш, ижтимоий ривожланишга кўмаклашиш, шаффоф ва ҳисобдор бошқарувни таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Ҳукуматлар турли муаммоларга ва ривожланаётган ижтимоий эҳтиёжларга дуч келишда давом этар экан, мустақкам ва фаровон жамиятлар барпо этишда яхши тузилган бюджетлаштириш жараёни, хавфсиз молиялаштириш манбалари ва стратегик мақсадли харажатлар механизмлари ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиб қолади.

Бюджет ташкилотларини молиялаштириш ва маблағларнинг мақсадли сарфланишини таъминловчи институционал механизмларнинг аҳамияти ресурсларни самарали тақсимлашга кўмаклашиш, сиёсат мақсадларига эришиш, жамият эҳтиёжларини қондириш, шаффофлик ва ҳисобдорликни таъминлаш, иқтисодий барқарорлик ва узоқ муддатли режалаштиришга ҳисса қўшиш орқали давлат молиясини бошқаришни такомиллаштириш салоҳиятидадир. Ҳукуматлар молиялаштириш ва мақсадли сарфлаш механизмларини ўрганиш орқали ўзларининг молиявий бошқарувини кучайтириши, жамоатчилик ишончини ошириши ва фуқароларга яхшироқ хизмат кўрсатиши мумкин.

Бюджет ташкилотларини молиялаштириш ва маблағларнинг мақсадли сарфланишини таъминловчи институционал механизмлар давлат молиясини бошқариш учун жуда долзарб ҳисобланади. Уларни бирма-бир кўриб чиққанимизда унинг моҳиятини кенгроқ очишимиз мумкин (1-расм).

1-расм. Бюджет ташкилотларини молиялаштириш ва маблағларнинг мақсадли сарфланишини таъминловчи институционал механизмлар⁴⁵

Хусусан, ҳукумат молиявий бошқарувига турли дастурлар, хизматлар ва лойиҳаларга чекланган ресурсларни ажратиш вазифаси юклатилган. Бюджет ташкилотларини молиялаштириш ва мақсадли сарфлаш механизмлари ушбу ресурсларнинг қандай тақсимланишига бевосита таъсир қилади. Маблағларнинг самарали ва стратегик тарзда тақсимланишини таъминлаш орқали ҳукуматлар ўз харажатларининг таъсирини оптималлаштириши ва сиёсатнинг исталган натижаларига эришиши мумкин.

Ҳукуматлар давлат маблағларини фискал жиҳатдан масъулиятли тарзда бошқаришга масъулдирлар. Самарали молиялаштириш амалиёти ва мақсадли сарфлаш механизмлари беҳуда сарф-харажатларнинг олдини олишга ва солиқ тўловчиларнинг пул маблағларидан оқилона фойдаланишга ёрдам беради. Бу, ўз навбатида, аҳолининг ҳукуматнинг молиявий бошқарув қобилиятига бўлган ишончини кучайтиради.

Мақсадли харажатлар ҳукуматларга муайян ижтимоий эҳтиёжлар ва муаммоларни ҳал қилиш имконини беради. Бу таълим, соғлиқни сақлаш, инфратузилма ёки ижтимоий хизматларни яхшилаш бўладими, маблағларни керакли соҳаларга йўналтириш фуқароларнинг ҳаёт сифатини сезиларли даражада яхшилашга олиб келади. Мақсадли харажатлар орқали аҳолининг заиф қатламларини аниқлаш ва қўллаб-қувватлаш ижтимоий фаровонлик ва инклюзивликни рағбатлантириш учун жуда муҳимдир.

Бюджет ташкилотларини молиялаштириш ва маблағлар қандай сарфланиши давлат сиёсати ва ташаббуслари самарадорлигига бевосита таъсир қилади. Агар маблағлар тўғри тақсимланмаса ёки нотўғри бошқарилса, бу сиёсатнинг муваффақиятли амалга оширилишига тўсқинлик қилиши, исталган натижаларга эришишга тўсқинлик қилиши мумкин.

Шаффоф молиявий бошқарув амалиёти аҳолининг ҳукуматга ишончини сақлаб қолиш учун жуда муҳимдир. Молиялаштириш ва мақсадли сарф-харажатларнинг аниқ механизмларига эга бўлган ҳолда, ҳукуматлар масъулиятни кучайтириши ва давлат маблағларидан жамият манфаати учун қандай фойдаланилаётганини намойиш қилиши мумкин. Бу шаффофлик демократик бошқарув учун зарурдир.

Мақсадли харажатлар кўпинча ташаббуслар муваффақиятини ўлчаш учун аниқ мақсадлар ва самарадорлик кўрсаткичларини белгилашни ўз ичига олади. Бундай баҳолаш механизмлари ҳукуматларга ўз харажатларининг таъсирини баҳолаш ва келажакда ресурсларни тақсимлаш стратегияларини яхшилаш учун маълумотларга асосланган қарорлар қабул қилиш имконини беради.

Самарали молиявий бошқарув, шу жумладан мақсадли харажатлар иқтисодий барқарорликка ҳисса қўшиши мумкин. Иқтисодий ўсишни рағбатлантирадиган лойиҳалар ва

⁴⁵ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

секторларга сармоя киритиш орқали ҳукуматлар иш ўринлари яратиши, самарадорликни ошириши ва иқтисодий ривожланишни рағбатлантириши мумкин.

Молиялаштириш ва мақсадли харажатлар ҳукуматлар учун узоқ муддатли молиявий режалаштиришнинг муҳим таркибий қисмидир. Улар келажакдаги эҳтиёжлар ва муаммоларни олдиндан билишлари ва шунга мос равишда ресурсларни тақсимлашлари керак. Стратегик молиявий менежмент ҳукуматларнинг қисқа муддатли инқирозларни ҳам, узоқ муддатли мақсадларни ҳам ҳал қилишини таъминлайди.

Эҳтиёткорлик билан молиявий менежмент ҳукуматларга молиявий рискларни камайтиришга ёрдам беради. Турли хил молиялаштириш базасини таъминлаш ва муайян хавф ва заифликларни бартараф этиш учун мақсадли харажатлардан фойдаланиш орқали ҳукуматлар иқтисодий ўзгаришлар ва ноаниқликларга чидамлилигини ошириши мумкин.

Самарали молиялаштириш ва мақсадли харажатлар амалиётини тушуниш ва жорий этиш ҳукуматлар давлат молиясини бошқариш бўйича илғор халқаро тажрибаларга амал қилишлари учун зарур. Жаҳон стандартларига мослашиш мамлакатнинг кредитга лаёқатлилигини ошириш ва хорижий инвестицияларни жалб этиш имконини беради.

Бюджет ташкилотлари давлат секторида фаолият юритадиган ва давлат товарлари ва хизматларини етказиб бериш учун молиявий ресурсларни бошқариш ва улардан фойдаланиш учун масъул бўлган турли хил субъектларни ўз ичига олади.

2-расм. Давлат бюджет ташкилотларининг умумий кўриниши⁴⁶

Давлат вазирликлари ва идоралари таълим, соғлиқни сақлаш, муҳофаа, транспорт ва молия каби муайян соҳаларда давлат сиёсатини амалга ошириш ва давлат хизматларини кўрсатиш учун масъул бўлган бошланғич бюджет ташкилотлари ҳисобланади. Улар марказий ҳукумат бюджетидан маблағ оладилар ва ўз харажатлари ва натижалари учун жавобгардирлар.

Давлат муассасалари ва идоралари муайян сиёсат соҳаларини ҳал қилиш ёки алоҳида функцияларни бажариш учун ташкил этилган ихтисослашган тузилмалардир. Масалан, тартибга солувчи органлар, статистика идоралари ва ҳакозо. Ушбу субъектлар бюджет маблағлари, фойдаланувчи тўловлари ёки ўз мақсадлари учун ажратилган аниқ даромад манбалари ҳисобидан молиялаштирилади.

Давлат корхоналари тўлиқ ёки қисман давлатга тегишли бўлган тижорат тузилмаларидир. Улар ишбилармонлик тарзида фаолият юритсаларда, улар бюджет назорати остида бўладилар ва давлат бюджетидан субсидиялар ёки капитал киритишлари мумкин.

⁴⁶ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

Давлат корхоналарига мисол сифатида миллий авиакомпаниялар, энергия компаниялари ва телекоммуникация провайдерлари киради.

Маҳаллий ҳукуматлар, жумладан, шаҳарлар, туманлар ва муниципалитетлар маҳаллий даражада санитария, жамоат хавфсизлиги ва шаҳарсозлик каби муҳим хизматларни тақдим этиш учун ўз бюджетларига эга. Улар турли манбалар, жумладан, маҳаллий солиқлар, ҳукуматлараро трансфертлар ва хизматлар учун тўловлар ҳисобидан маблағ олади.

Тўғридан-тўғри ҳукумат таркибига кирмаса ҳам нотижорат ташкилотлар ва нодавлат ташкилотлар давлат сиёсати мақсадларига мос келадиган муайян дастурлар ёки лойиҳалар учун давлат бюджетларидан молиялаштиришлари мумкин. Ушбу ташкилотлар кўпинча ижтимоий хизматлар, гуманитар ёрдам ва ривожланиш ёрдами кўрсатади.

1-жадвал

Мақсадли харажатлар учун кенг фойдаланиладиган турли институционал механизмлар ва воситалар⁴⁷

ТУРИ	МАЗМУНИ
Самарадорликка асосланган бюджетлаштириш	- молиялаштиришни олдиндан белгиланган самарадорлик кўрсаткичлари ва натижаларига эришиш билан боғлайди. Бу бюджет ташкилотларидан аниқ, ўлчанадиган, эришиш мумкин, тегишли ва вақт билан боғлиқ мақсадларни белгилашни талаб қилади. Молиявий қарорлар ташкилотнинг ушбу мақсадларга эришишда муваффақиятни намоиш қилиш қобилиятига асосланади.
Натижага асосланган бюджетлаштириш	- кириш ёки фаолиятга эмас, балки дастурларнинг исталган натижаларига ёки таъсирга қаратилган. Бу бюджет ташкилотларидан ўзлари эришмоқчи бўлган натижаларни аниқлашлари ва шунга мос равишда ресурсларни тақсимлашни талаб қилади.
Дастурни баҳолаш ва фойда-харажат таҳлили	- давлат дастурлари ва лойиҳалари самарадорлигини баҳолаш учун фойдаланиладиган воситалардир. Турли ташаббусларнинг харажатлари ва фойдаларини баҳолаш орқали ҳукуматлар маълум харажатлар учун энг муҳим таъсир кўрсатадиганларга устувор аҳамият беришлари мумкин.
Мақсадли солиқ имтиёзлари ва харажатлари	- ҳукуматлар керакли хатти-ҳаракатларни рағбатлантириш ёки иқтисодий ўсишни рағбатлантириш учун муайян тармоқлар, секторлар ёки гуруҳларга мақсадли солиқ имтиёзлари ёки чегирмаларни тақлиф қилишлари мумкин.
Шартли грантлар ва трансфертлар	- субмиллий ҳукуматлар ёки ташкилотларга муайян шароитларда тақдим этиладиган молиявий ресурслардир. Ушбу шартлар маълум кўрсаткичларга эришиш ёки муайян ислохотларни амалга оширишни ўз ичига олиши мумкин.
Ижтимоий таъсир облигациялари	- хусусий инвесторлар ижтимоий дастурларни молиялаштирадиган инновацион молиялаштириш механизмлари бўлиб, ҳукумат фақат муваффақиятли натижалар учун тўлайди. Улар дастур самарадорлиги хавфини инвесторларга ўтказиши ва провайдерларни ўлчанадиган натижаларга эришиш учун рағбатлантиради.
Натижага асосланган молиялаштириш	- хизмат кўрсатувчи провайдерлар ёки ташкилотларга эришилган натижалар асосида молиявий рағбатлантиришни ўз ичига олади. Тўловлар олдиндан белгиланган ишлаш мақсадларига эришиш, самарадорликни рағбатлантириш билан боғлиқ.
Давлат-хусусий шериклик	- мақсадли харажатлар механизми сифатида ҳам фойдаланиш мумкин, айниқса инфратузилма лойиҳалари ёки хизматлар кўрсатишда. Давлат-хусусий шерикликда хусусий шерик муайян натижалар ёки ишлаш кўрсаткичлари учун жавобгар бўлиши мумкин.
Таъсирни баҳолаш ва ижтимоий аудитлар	- дастурларнинг самарадорлигини ва уларнинг мақсадли бенефициарларга таъсирини баҳолашга ёрдам беради.
Мақсадли ижтимоий дастурлар ва хавфсизлик тармоқлари	- ҳукуматлар аҳолининг заиф қатламларини бевосита қўллаб-қувватлаш учун шартли нақд пул ўтказмалари, озиқ-овқат субсидиялари ва уй-жой ёрдами каби мақсадли ижтимоий дастурлар ва хавфсизлик тармоқларини яратиши мумкин.

⁴⁷ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

Ижтимоий суғурта жамғармалари - пенсиялар, ишсизлик нафақалари ва соғлиқни сақлашни қоплаш каби ижтимоий нафақаларни бошқариш ва тақсимлаш учун масъул бўлган бюджет ташкилотлари. Улар одатда алоҳида молиялаштириш механизмлари остида ишлайди ва ходимлар, иш берувчилар ва баъзан ҳукуматнинг бадаллари ҳисобига молиялаштирилади.

Давлат-хусусий шериклик - бу инфратузилма лойиҳалари ёки давлат хизматларини тақдим этиш учун давлат сектори ва хусусий компаниялар ўртасидаги ҳамкорликдир. ДХШда молиялаштириш ҳам давлат, ҳам хусусий манбалардан келиб чиқиши мумкин ва хусусий шерик лойиҳа ёки хизматни маълум муддат давомида ишлатиши мумкин.

Махсус фондлар инфратузилмани ривожлантириш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ёки табиий офат оқибатларини бартараф этиш каби муайян мақсадлар учун ташкил этилган алоҳида ҳисоблардир. Ушбу маблағлар махсус даромад оқимларига эга бўлиши ёки умумий давлат бюджетидан ажратмалар олиши мумкин.

Шуни таъкидлаш керакки, бюджет ташкилотларининг тузилиши ва номенклатураси мамлакатлар ва юрисдикцияларда фарқ қилиши мумкин. Бундан ташқари, давлат молиясини бошқариш амалиёти бюджет ташкилотлари томонидан молиялаштириш манбалари ва механизмларига таъсир кўрсатиши билан фарқ қилиши мумкин. Бюджет ташкилотларининг турли турларини ва уларни молиялаштириш манбаларини тушуниш давлат молиясини самарали бошқариш ва сиёсатни ишлаб чиқиш учун жуда муҳимдир.

Мақсадли харажатларнинг институционал механизмлари давлат маблағларининг аниқ сиёсат мақсадларига эришиш ва жамият эҳтиёжларини қондириш учун стратегик ва самарали тарзда тақсимланиши ва ишлатилишини таъминлаш учун ишлаб чиқилган. Ушбу механизмлар ҳукуматларга ресурсларни белгиланган мақсадли гуруҳлар ёки диққат марказларига йўналтиришда ёрдам беради. Мақсадли харажатлар учун кенг фойдаланиладиган турли институционал механизмлар ва воситалар куйида 1-жадвалда келтирилган.

Ушбу механизмлар тўлиқ эмас ва ҳукуматлар кўпинча мақсадли харажатларни таъминлаш ва керакли натижаларга эришиш учун ушбу воситаларнинг комбинациясидан фойдаланадилар. Механизмларни танлаш муайян мақсадларига, маъмурий имкониятларга ва маҳаллий шароитга боғлиқ. Ушбу механизмларни самарали амалга ошириш тараққиётни кузатиш ва харажатларда жавобгарликни таъминлаш учун мустақкам маълумотларни тўплаш, мониторинг ва баҳолаш тизимларини талаб қилади.

Бюджет ташкилотлари ўз маблағларини бошқариш ва мақсадли сарфланишини таъминлашда бир қанча муаммоларга дуч келишади. Ушбу қийинчиликлар ресурсларни самарали тақсимлашга тўсқинлик қилиши ва керакли натижаларга эришишга тўсқинлик қилиши мумкин. Шу билан бирга, бу муаммолар бюджет амалиётини такомиллаштириш ва инновациялар учун имкониятларни ҳам тақдим этади. Келинг, баъзи асосий муаммолар ва имкониятларни таҳлил қилайлик (2-жадвал):

Ушбу муаммоларни ҳал қилиш ва имкониятлардан фойдаланиш орқали бюджет ташкилотлари молиялаштиришни самарали бошқариш, мақсадли харажатларга устуворлик бериш ва сиёсатнинг исталган натижаларига эришиш учун ўз имкониятларини ошириши мумкин. Далилларга асосланган қарорлар қабул қилиш, шаффофлик ва узоқ муддатли режалаштириш бўйича доимий мажбурият давлат секторида янада самарали ва таъсирли бюджет амалиётига йўл очиши мумкин.

Мақсадли харажатларнинг амалдаги механизмларини такомиллаштириш имкониятлари давлат секторида ресурсларнинг янада самарали тақсимланишига олиб келиши мумкин. Хусусан:

1. Яхшироқ маълумотларни тўплаш ва таҳлил қилиш имкониятларига сармоя киритиш қарорлар қабул қилиш учун асосни яхшилаши мумкин. Бюджет ташкилотлари янада кенгроқ ва ўз вақтида маълумотларни тўплаш орқали зарур бўлган соҳаларни аниқлашлари, дастур самарадорлигини баҳолашлари ва мақсадли ресурсларни самаралироқ белгилашлари мумкин.

2. Натижага йўналтирилган самарадорлик кўрсаткичларига ўтиш бюджет ташкилотларини фақат кириш ва натижаларни ўлчашга эмас, балки аниқ натижаларга эришишга эътибор беришга ундаши мумкин. Натижа кўрсаткичларини аниқ белгилаш ва уларни кенгроқ сиёсат мақсадларига мослаштириш мақсадли харажатлар таъсирини кучайтириши мумкин.

2-жадвал

Бюджет ташкилотлари ўз маблағларини бошқариш ва мақсадли сарфланишини таъминлашдаги муаммо ва ечимлари⁴⁸

МУАММОЛАР	
Сиёсий устуворликлар ва манфаатлар	Бюджет ташкилотлари лойиҳалар ёки дастурларни молиялаштиришни далилларга асосланган эҳтиёжларни эмас, балки сиёсий мулоҳазалар асосида устуворлигини белгилаш босимида дуч келиши мумкин. Бу ресурсларнинг оптимал тақсимланишига олиб келиши ва мақсадли натижаларга эришишга тўсқинлик қилиши мумкин.
Чекланган молиявий майдон	Бюджет ташкилотлари кўпинча чекланган фискал майдонда ишлайди, бу эрда даромадлар барча талабларни қондириш учун этарли бўлмаслиги мумкин. Ушбу чеклов қайси дастур ёки лойиҳаларга устуворлик бериш ва этарли даражада молиялаштириш тўғрисида қаттиқ қарорлар қабул қилишга олиб келиши мумкин.
Ўз вақтида ва тўғри маълумотларнинг этишмаслиги	нотўғри маълумотлар ва ишлаш маълумотлари самарали қарор қабул қилишга тўсқинлик қилиши мумкин. Бюджет ташкилотлари дастур самарадорлигини баҳолаш ва натижалар асосида ресурсларни тақсимлаш учун ўз вақтида ва аниқ маълумотларга муҳтож.
Парчаланган бюджетлаштириш ва мувофиқлаштириш	Хукуматнинг турли бўлимлари ва даражалари бўйича тақсимланган бюджетлаштириш саъй-ҳаракатларнинг такрорланишига ва ресурслардан самарасиз фойдаланишга олиб келиши мумкин. Мувофиқлаштиришнинг йўқлиги хизмат кўрсатишдаги бўшлиқларга ҳам олиб келиши мумкин.
Қисқа муддатли бюджетлаштириш горизонти	Бюджет ташкилотлари йиллик бюджет даврларига эътибор қаратилиши сабабли узоқ муддатли ташаббусларни режалаштириш ва амалга оширишда қийинчиликларга дуч келиши мумкин. Узоқ муддатли мақсадлар қисқа муддатли сиёсий ёки маъмурий мақсадлар фойдасига мурасага келиши мумкин.
Имкониятлар ва техник кўникмалар	Самарали молиявий менежмент иш фаолиятини баҳолаш, молиявий таҳлил ва фойда-харажат баҳолашларини ўтказишга қодир малакали ишчи кучини талаб қилади. Бюджет ташкилотлари зарур тажрибага эга бўлган ходимларни ёллаш ва сақлашда қийинчиликларга дуч келиши мумкин.
Ўзгарувчан ташқи шароитлар	Иқтисодий тебранишлар, қутилмаган ҳодисалар (масалан, табиий офатлар, пандемиялар) ва сиёсатнинг ўзгариши бюджетни режалаштиришни бузиши ва харажатларнинг устувор йўналишларига тузатишлар киритишни талаб қилиши мумкин.
Имкониятлар	
Далилларга асосланган қарорлар қабул қилиш	Маълумотларни таҳлил қилиш ва самарадорликни ўлчаш соҳасидаги ютуқлар бюджет ташкилотларига далилларга асосланган ҳолда кўпроқ асосли қарорлар қабул қилиш имконини беради. Маълумотларга асосланган ёндашувлардан фойдаланиш ресурсларни тақсимлаш самарадорлигини ошириши мумкин.
Фаолиятнинг шаффофлиги	Давлат дастурлари ижроси ва натижалари бўйича ошкораликнинг ошиши масъулият ва жамоатчилик ишончини ошириши мумкин. Самарадорлик тўғрисидаги маълумотларни нашр этиш бюджет ташкилотларини уларнинг самарадорлиги ва натижаларини яхшилашга рағбатлантириши мумкин.
Узоқ муддатли режалаштириш	Узоқ муддатли бюджетлаштириш ва кўп йиллик режалаштиришни рағбатлантириш стратегик ресурсларни тақсимлаш ва ташаббусларни янада самарали амалга оширишга ёрдам беради.
Технология ва автоматлаштириш	Технология ва автоматлаштиришдан фойдаланиш бюджетлаштириш жараёнларини соддалаштириши, маълумотлар бошқарувини яхшилаши ва молиявий прогнозлашнинг аниқлигини ошириши мумкин.
Ҳамкорлик	Бюджет ташкилотлари таъсирни баҳолаш ва дастур самарадорлиги бўйича фикр-мулоҳазаларни олиш учун фуқаролик жамияти ташкилотлари ва илмий доиралар каби бошқа манфаатдор томонлар билан ҳамкорлик қилиши мумкин.
Потенциални ошириш	кадрлар салоҳияти ва техник кўникмаларини ривожлантиришга сармоя киритиш бюджет ташкилотларини самарали молиявий бошқарув ва мақсадли харажатлар учун зарур воситалар билан жиҳозлаши мумкин.
Мослашувчанлик	Бюджетлаштириш жараёнларида мослашувчанликни яратиш бюджет ташкилотларига ўзгарувчан шароитларга ва пайдо бўладиган муаммоларга тезда жавоб беришга имкон беради.

⁴⁸ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

3. Кучли мониторинг ва баҳолаш тизимларини яратиш дастур самарадорлиги ва таъсирини доимий равишда кузатиб бориш имконини беради. Мунтазам баҳолашлар мақсадли сарф-харажатлар самарадорлиги ҳақида тушунча беради, бу далилларга асосланган тузатишлар ва ресурсларни қайта тақсимлаш имконини беради.

4. Бюджет маблағларини тақсимлашда мослашувчанликни жорий этиш динамик вазиятлар ва пайдо бўладиган эҳтиёжларни қондириши мумкин. Бу фавқулодда вазиятлар учун маблағларни ажратиш ёки ўзгарувчан устуворликлар ва самарадорлик маълумотлари асосида бюджетни қайта тақсимлашга рухсат беришни ўз ичига олиши мумкин.

5. Фуқароларни бюджетлаштириш жараёнига жалб қилиш шаффофлик ва ҳисобдорликни оширишга ёрдам беради. Маслаҳатлашувлар, сўровлар ва қайта алоқа механизмлари орқали жамоатчиликни жалб қилиш харажатларнинг устувор йўналишлари фуқароларнинг эҳтиёжлари ва хоҳишларига мос келишини таъминлайди.

6. Сунъий интеллект, маълумотлар таҳлили ва блокчейн каби технологиялардан фойдаланиш бюджетлаштириш жараёнларини соддалаштириши ва молиявий бошқарувни яхшилаши мумкин. Автоматлаштириш маъмурий юкни камайтириши ва харажатлар натижаларини кузатишда аниқликни ошириши мумкин.

7. Бюджет ходимларини ўқитиш ва салоҳиятини оширишга сармоя киритиш уларни қарор қабул қилишда далиллардан фойдаланиш учун зарур бўлган кўникмалар билан жиҳозлаши мумкин. Далилларга асосланган сиёсат маданиятини рағбатлантириш ресурсларни янада самарали тақсимлашга олиб келиши мумкин.

8. Турли бюджет ташкилотлари ва манфаатдор томонлар ўртасида ҳамкорлик қилиш учун рағбатларни яратиш хизматларни янада интеграциялашган ва самаралироқ кўрсатишга олиб келиши мумкин. Хусусий сектор ва фуқаролик жамияти билан ҳамкорлик кўшимча ресурслар ва тажрибадан фойдаланиши мумкин.

9. Бюджет ташкилотларида таълим маданиятини шакллантириш доимий такомиллаштиришни рағбатлантириши мумкин. Муваффақият ва муваффақиятсизликлардан сабоқ олиш муҳимлигини таъкидлаш бюджет амалиётида инновациялар ва мослашишга ёрдам беради.

10. Узоқ муддатли бюджетлаштириш ва кўп йиллик режалаштиришни рағбатлантириш барқарор ва стратегик ресурсларни тақсимлашни қўллаб-қувватлайди, мақсадли харажатлар узоқ муддатли сиёсат мақсадларига мос келишини таъминлайди.

Бу имкониятлардан фойдаланган ҳолда бюджет ташкилотлари маблағларни бошқариш ва мақсадли харажатларга эришишда ўз самарадорлигини ошириши мумкин. Ушбу яхшиланишларни амалга ошириш бюджет расмийлари, фуқаролик жамияти ва бошқа манфаатдор томонларнинг ижобий ўзгаришлар учун қулай муҳит яратиш учун мувофиқлаштирилган саъй-ҳаракатларини талаб қилиши мумкин.

Хулоса ва таклифлар.

Хулоса қилиб айтганда, давлат секторида самарали бюджетлаштириш ва мақсадли харажатлар сиёсатнинг исталган натижаларига эришиш, ижтимоий фаровонликни рағбатлантириш ва масъулиятли бошқарувни ривожлантириш учун жуда муҳимдир.

Шу билан бирга, молиялаштиришни бошқариш ва мақсадли сарфланишини таъминлашда бюджет ташкилотлари олдида турган муаммолар ҳам яққол намоён бўлди. Сиёсий устуворликлар, чекланган фискал майдон, маълумотларнинг чекланиши ва тарқоқ бюджетлаштириш ресурсларни оптимал тақсимлашга тўсқинлик қилди. Шунга қарамай, бу қийинчиликлар такомиллаштириш учун имкониятлар ҳам тақдим этди.

Далилларга асосланган қарорлар қабул қилиш, кенгайтирилган маълумотларни тўплаш ва таҳлил қилиш ҳамда натижаларга йўналтирилган самарадорлик кўрсаткичлари орқали бюджет ташкилотлари мақсадли харажатлар бўйича ўз имкониятларини кучайтириши мумкин. Мониторинг ва баҳолаш тизимларини, жамоатчилик иштирокини ва технологик интеграцияни кучайтириш бюджет амалиётини янада яхшилаши мумкин. Узоқ муддатли режалаштиришни рағбатлантириш, ҳамкорликни рағбатлантириш ва узлуксиз ўрганиш маданиятини ривожлантириш ресурсларни самарали тақсимлашга ва таъсирли натижаларга ёрдам беради.

Ҳукуматлар ривожланаётган ижтимоий эҳтиёжлар ва иқтисодий шароитларни йўналтирар экан, такомиллаштириш учун ушбу имкониятлардан фойдаланиш давлат

молиясини янада шаффоф, ҳисобдор ва самарали бошқаришга олиб келиши мумкин. Мақсадли харажатларга далилларга асосланган ва инновацион ёндашувларни қўллаш орқали бюджет ташкилотлари ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш, ижтимоий ривожланишга кўмаклашиш ва барқарор иқтисодий ўсишга эришиш учун ўз имкониятларини ошириши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, ушбу механизмларни муваффақиятли амалга ошириш учун далилларга асосланган сиёсат, жамоатчиликни жалб қилиш, салоҳиятни ошириш ва ҳамкорликдаги ҳамкорликка содиқлик талаб этилади. Ушбу тамойилларни қабул қилиш ҳукуматларга ўз сиёсий мақсадларига эришишда, фуқароларнинг умидларини қондиришда ва кучлироқ, бардошли жамиятлар қуришда ёрдам беради.

Адабиётлар/Литература/Reference:

Aseshemie, D. P. (1997). The management accounting system. University of Port-Harcourt Press, Port-Harcourt, Nigeria.

Brown, J. L. and Howard, L.R. (2002). Principles and practice of management Accountancy. Macdonald and Evans ltd, London.

Buyers, H. and Holmes, B. (1998). Cost Accounting. Casell Ltd, United States.

Charles, T. H. (1997). Cost Accounting Managerial Emphasis. Prentice hall international Inc, London.

Cope, O. K. (1994). Operations Analysis: The Basis for Programme Budgeting: performance budgeting and unit cost accounting for government unit. Chicago Press, USA.

Harris, Jason, Richard Hughes, Goesta Ljungman and Carla Sateriale. (2013) "Medium-Term Budget Frameworks in Advanced Economies: Objective, Design, and Performance." In Public Financial Management and Its Emerging Architecture, edited by Marco Cangiano, Theresa R. Curristine, and Michel Lazare. Washington, DC: International Monetary Fund.

Lucey, T. (1988). Management Accounting (2nd edition). EIBS Op publications Ltd, USA.

Onorah, N. B. (2005). Budgeting as a Management Tool. Student Accountant Journal, volume 5, UST, PortHarcourt, Nigeria.

Pandey I. M. (2002). Fundamentals of Financial Management. Villas Publishing House, New Delhi.

Vandierendonck, Caroline. (2014) "Public Spending Reviews: Design, Conduct, Implementation." Economic Papers 525, European Commission, Brussels.